

ORTA TÜRKÇE METİNLERİNDE
KELİME BAŞI ÜNSÜZLERİNDE AŞIRI
PATLAYICILAŞMA VAR MIYDI?*

Zikri TURAN**

Were There Ultraexplosivation in
the Word-Head Consonants in Middle Turkic?

Abstract : It has been purposed to be inquired in this passage whether ultra-explosivation take place among vocal fenomens in word head consonants find or not. The instances of different writings of word head consonants were sonarized and protected, to be converted into passage had been observed that it was composed of basic to the comparements which provide to be detected of ultra-explosivation. The grammar instances which contributed to this observed had been added from diversty passages belong to this period.

Keywords: Sonorisation (:voicing), devoicing, explosivation, ultraexplosivation, orthography.

Bilindiği gibi, Orta Türkçe dönemi yazılı metinlerinde, seslerle sesleri yazıda temsil eden imlâlar¹ arasındaki münasebetleri kurarken karşılaştığımız çeşitli problemler, daima bulunmuştur. ç ile c, bilhassa kelime başındaki k ile g, peltek z ile d ünsüzlerini ve ünlüleri, dönemin çeşitli çevrelere ait ve değişik

---

* Bu yazı, İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü VII. Milletler Arası Türkoloji Kongresi (8-12 Kasım 1999, İstanbul)'nde bildiri olarak sunulmuştur.

** Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ “Harf” ya da “şekil” demeyip, “imlâ” dememizin sebebi, burada, “ses”i yazıda temsil eden sadece bir harfi veya şekli değil, yerine göre, birleşik harf ve hareke ile harflerin tercih sebeplerini de içine alan topyekûn bir “yazıya geçirme tutumu, disiplini”dir.

imlâlarla oluşturulabilen metinlerinden, her zaman, sağlıklı olarak tespit edebilmek, halledilmesi gereken birçok müşküle bağlı kalmaktadır.²

Bu zorluk, aynı zamanda, mevcut imlâ şekilleri üzerinde uygulanabilecek yeni metot arayışlarına sevk ettiği için, bazen, daha evvel fark edemediğimiz başka hususların anlaşılmasının yolunu da açabilmektedir. Metinlerde sık sık karşılaştığımız ve bize daima tutarsızlık gibi gelen ya da yazı ile ses arasındaki kopukluğa sebep olan imlâ karışıklığı gibi görünen bazı kelime başı ünsüzlerinin yazılışı da bu cümledendir. Meselâ birçok eserdeki örneklerinin bütününe birlikte ele aldığımız kelime başı t > d değişmesine ait yazılışlarda olduğu gibi. Buna c ~ ç, b ~ p, k ~ K seslerinin yazılışlarıyla ilgil hususları da ilave edebiliriz.

Burada, müracaat ettiğimiz eserlerin imlâ tarzları ve verdiği sonuçlarla, günümüz ağızlarında yakından şahit olduğumuz bazı kelime başı ünsüzlerindeki aşırı patlayıcılığa hâdiselerini karşılaştırarak, vardığımız sonuçları gözden geçireceğiz.

#t > #d ~ #t

BM. : دارتی (87b) (Bk. KARAMANLIOĞLU, s. 6).

DKK.:

Ön ünlü dizisine sahip olan kelimeler olarak, sadece "dik-, dök-, düken-" fiilleri ile onlardan türemiş bir kaç kelimedede "iki şekilli" yazılış bulunmaktadır: (dik- (65-5, 89-6 vd. 17 yer), diktür- (10-2, 12-13 vd. 16 yer), dikil- (7-2, 44-7 vd. 9 yer) ~ tik- (67-11, 126-12 vd. 4 yer), tiktür- (122-10, 285-9), tikil- (222-12); dök-, (13-13, 64-5 vd. 27 yer), döktür- (136-12), dökil- (110-2, 192-8), dökme (160-6) ~ tök- (232-9, 248-2 vd. 5 yer), (tökil- 43-2, 46-10, 205-1); düken- 37-12, 41-13 vd. 5 yer), düket- (219-13) ~ (tüken- (63,1)). Sadece t'li yazılmış olan kelimeler, şunlardan ibarettir: "tiñdür- (273-8), tülü (35-11, 110-4, 205-3), tümen (18-1, 32-5 vd. 9 yer)". Bu örneklerin dışındaki bütün kelimeler bütün kelimelerin, sadece > ile yazıldığı, yani ötümlü olarak kaydedildikleri görülüyor:

² İmlâ geleneklerinin ve karışıklıklarının mahiyeti hakkında bk. Ş. Ali BOZKAPLAN, *Câmasb-nâme*, C. 1, s. 15.; Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, s. 1-9.; Zeki KAYMAZ, *Garib-nâme*, s. 42-60.; Zeynep KORKMAZ, *Eski Anadolu Türkçesinde Aslı Ünlü Uzunlukları*, s. 50-66.; Zeynep KORKMAZ, *Marzuban-nâme Tercümesi*, s. 101-102.; Zeynep KORKMAZ, *Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler*, s. 68-72.; Selahattin OLCAY, *Tezkiretü'l-Evliyâ (Tercümesi)*, s. 23.; Zikri TURAN, *Eski Anadolu Türkçesinde Ünlü Uzunlukları*, s. 1-85.; Zikri TURAN, Hacı Paşa, *Teshil*, s. 43-154 (=TES.)

deg-(2-5, 11-6 vd. 7 yer), degenek(41-4), degin (89-13, 249-7 vd. 4 yer), degirmen(274-5, 274-6), degül (44-1, 52-3 vd. 21 yer), del- (107-8, 184-2 vd. 10 yer), delim (114-13), delin- 5251-1), delü (37-1, 60-4 vd. 90 vf.), delük (238-3, 174-6), delülük (107-8), demren (63-11, 198-13 vd. 4 yer), demür (16-1, 39-12 vd. 20 yer), deñe-(207-4), deñiz (3-3, 55-10 vd. 11), deñlü (247-2, 289-9), dep- (34-6, 41-8 vd. 34 yer), depe (3-6, 14-8 vd. 17 er), depegen (265-8), depegöz (217-11, 217-13, vd. 60 yer), depele- (22-1, 216-9 vd. 4 yer), depil- (192-7), depit- (8-6), depme (189-4), depret- (152-13), derin (90-10, 133,13), derinlik (210-13), derle(t)-(266-13, 245-11), di- (2-2, 2-11 vd. 600 vf.), didil- (177-1), dil (28-1, 53-6 vd. 27 yer), dile- (14-12, 15-3 vd. 42 yer), dilek (24-13, 84-13, 138-5), dilkü (5-4), diñ "gıybet" (8-8), diñle- (6-11, 8-9 vd. 11 yer), dip (49-12, 55-4 vd. 10 yer), direk (17-1, 110-4, 205-3), dirgür- (31-13, 281-2), diri(l)- (3-1, 42-8 vd. 15 yer), diril- "toplana-" (67-3, 122-12 vd. 9 yer), dirlik (274-9), dirnek (59-1, 256-7), diş (243-1), dişi (14-11), dişle- (80-3, 116-11), dit- (157-117, dişür- (28-13, 285-8), diz (6-12, 36-10 vd. 11 yer), dizil- (26-5, 123-1), dög(il)- 30-2, 63-5 vd. 13 yer), dögüş- 5131-9, 193-13 vd. 5 yer), döl (59-6), dön- (3-11, 8-11 vd. 60 vf.), dört (7-5, 41-10 vd. 16 yer), dös (71-8), döse- (10-9, 11-10 vd. 8 yer), döse (53-2, 53-4 vd. 8 yer), düm"tüm" (23-12, 43-1 vd. 4 yer), dün (47-9), dün "gece" (24-6, 38-4 vd. 28 yer), dünlük (40-7, 52-7 vd. 10 yer), düp"dip" (64-2, 110-12, 152-8), düriş(dür)- (156-8, 66-9 vd. 9 yer), dürlü (2-3, 7-5, 21-3), dürt- (118-10), dürtiş- (35-6, 66-4), düş "42-12, 43-5 vd.7 yer), düş- (17-4, 23-4 vd. 60 vf.), düşür- (119-8, 300-6), düz (294-7), düz- (6-6, 34-11 vd. 5 yer), düzil- (6-5, 302-4).

Hem › hem † ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

dar (199-9) ~ tar (12-10, 52-9 vd. 12 yer); dayı (207-5) ~ tayı (62-2, 123-9 vd. 16 yer); doy- 100-3) ~ toy(ur)- (6-13, 7-13, 14-7 vd. 13 yer); dur- 57-10, 57-11 vd. 10 yer) ~ tur- (7-12, 9-5 vd. 100 vf.); duşak "köstek" (129-1) ~ tuşak (260-1).

Sadece › ile yazılan art ünlülü kelimeler:

dağı (4-1, 9-11 vd. 150 vf.), dak "kadar" (57-2), dala-"ısır-" (43-3), damak (136-11, 167-7 vd. 5 yer), darı-"yağma et-" (44-7), dilamaç (176-6), 176-6), duvağ (92-3, 94-6 vd. 4 yer).

Sadece † ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (3-2, 11-6 vd. 50 vf.), tağarcuk (49-13), tağıl- (195-6, 297-13), tağıt- (43-10, 126-3 vd. 5 yer), tağla- (54-10, 56-8, 245-6), tak- (29-13, 30-2 vd. 6 yer), takıl- 5143-1), takın- (228-11, 228-11), tal (207-11, 246-1 vd. 7

yer), talat- 5184-5), talbın-"çırpın-" (42-13, 56-67, tam "8-11, 17-1 vd. 6 yer), tam- (199-8), tamar (24-8, 44-11 vd. yer), tanı- (94-1, 94-2 vd. 10 yer), tanığ/tanık (69-3, 168-3 vd. 6 yer), tanış(uk) (2-9, 52-11 vd. 6 yer), tañla (145-12, 183-2 vd. 4 yer), taraklık (180-4), tarı (125-10), tart- (19-6, 54-6 vd. 19 yer), tartış- (249-8, 250-1, 251-3), tarvandur- (289-8), taş "taş" (15-10, 27-10 vd. 24 yer), taş"dış" (14-6, 14-13 vd. 23 yer), taş- (3-3, 145-3, 147-2), taşra (203-3, 229-11 vd. 5 yer), tatlı (13-13, 27-6 vd. 12 yer), tavşan (255-4), taya- (16-11, 182-5), tayağ"destek" (7-7, 7-7 vd. 4 yer), tayan- (67-5, 171-7), tık- (7-13, 265-2), tırnak (91-7, 94-4 vd. 5 yer), tışarı (88-10), toğ- (4-10, 49-3 vd. 17yer), toğın (159-1q, 159-11), toğra(n)- (56-4, 98-9 vd. 7 yer), toğrı (135-9, 144-1 5 yer), toğur- (15-5), toğın- (242-10), tokın- (23-1, 28-2 vd. 8 yer), toksan (36-2, 36-3 vd. 8 yer), tokuz (7-12, 36-5 vd. 15 yer), tol- (3-3, 4-13 11 yer), tola- (184-13), tolan- (172-9, 172-10 vd. 5 yer), tolaş- (44-4, 91-3 vd. 4 yer), tolu (63-8, 120-6 vd. 4 yer), tolu "sağanak" (133-6), ton (3-7, 18-5 vd. 42 yer), tonan- (277-6), tonat- (14-7, 15-1 vd. 9 yer), toñuz (100-3, 108-4 vd. 7 yer), top (7-6, 8-6 vd. 4 yer), toprak (98-10, 190-2, 219-10), topuk (12-9, 61-12 vd. 4 yer), torı (37-12, 82-7, 84-4), toy (10-4, 10-5 vd. 6 yer), tuman (244-8, 278-3), turı (19-7), turna (191-2), tuş (129-1, tut (256-11), tut- (2-10, 3-4 vd. 50 vf.), tutıl- (71-1, 153-4 vd. 5 yer), tutsak (30-4, 30-4 vd. 29 vf.), tuy- (29-10, 30-6 vd. 9 yer), tuz (157-13).

EH.: EH.de #t ve #d"li şekillerin her iki şekli de gösterilmiştir (Bk. KARAMANLIOĞLU, s. 6).

KE.:

Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde #t > #d olan ve olmayan şekilleri bulunan yalnız "dükeli (6b-6, 12b-7 vd. 10 vf.) ~ tükeli (46a-11, 81b-11)" ve "dütüzdür- (154a-9) ~ tütüzdür- (154a-6) kelimeleri ile, sadece iki yerde geçen "tütün (53a-10, 53b-1)" kelimesinin dışındaki bütün kelimeler, bütün misalleriyle ötümlü şekillere sahiptirler:

deg- (25a-9, 40-8 vd 8 vf.), degin (2a-1, 9a-2 vd 8 vf.), degirmen (2b-7, 54b-2 vd 5 vf.), degme (9b-1, 54a-11), degül (6b-7, 10b-6 vd. 8 vf.), degür ~ degir (55a-5, 145a-9), dek "sağlam" (106b-8), delü (30a-11), delük (5b-13, 5b-13 vd. 4), demrenlü (19b-12, 23a-1), demür (21b-12, 21b-13 vd. 7 vf.), demürücü (22a-3), deñiz (4a-3, 4a-3 vd. 13 vf.), dep- 38a-3), depe (128b-10), depele- (65b-2, 89a-13 vd. 7 vf.), depren- 20b-11, 43b-4 vd. 5 yer), deril- (36b-8, 66a-134 vd. 3 yer), derle- (22b-6), döğ- (22b-5, 31a-1 vd. 7 vf.), dök- (53a-12, 79a-4 vd 4 vf.), dön- (2b-6, 16b-10 vd. 10 vf.), dönder- (116b-11), döndür- (20b-7, 91a-5 vd. 9 vf.), dört (2b-11, 6b-10 vd. 6 vf.), dörder (3a-11), dördüncü (4a-4, 4a-8 vd. 9 vf.), döşe- (72b-5, 132a-9), döşek 547b-13, 120b-1), döşen- (47b-13), düğ- (73a-7), düken- (83a-12), dün (5a-5, 72a-7,

106b-3), dürlü (2a-7, 3b-2 vd. 12 vf.), dürt- (165b-3), dürtüş- (28a-11), düş (13a-11, 45b-7 vd. 10 vf.), düş- (12a-2, 16b-4 vd. 10 vf.), düşür- 23b-1), düz- 22a-2, 22a-3 vd. 8 vf.), düzil- (14a-10).

Hem > hem ʘ ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

dağıl- (56a-5) ~ tağıl- (25a-3, 43b-1 vd. 7 vf.); dağıt- (77b-6) ~ tağıt- 56a-1, 159b-6); danış- (68a-5, 68a-11 vd. 6 yer), danışığ(172b-3) ~ tanış- (44a-5, 153a-2), tanıklık (18a-12, 25b-11 vd. 4 yer), tanuk (13b-5, 25b-8 vd. 8 vf.); dar (102b-8), darlık (102a-8) ~ tar (10b-9, 68a-13, 80b-12); daşra (51a-1, 53a-1 vd. 10 vf.) ~ taş (8b-8), taşra (49a-12, 49a-13 vd. 10 vf.); doğ- (8a-5, 23b-5 vd. 10 vf.), doğur- (37a-2, 60b-8 vd. 4 yer) ~ toğ- 8a-4, 8a-4 vd. 10 vf.), toğur- (60b-8, 100b-2); doğra- (79b-11) ~ toğra- (59a-13); doğru (30a-6, 30b-1 vd. 6 vf.) ~ toğrı (10a-1, 50a-12 vd. 7 vf.); dol- (5b-6) ~ tol- (2a-2, 3b-4 vd. 5 vf.), toldur- (52a-2, 62a-4 vd. 12 vf.), tolu (8b-8); doy- (9b-12) ~ toy- (34a-8, 45a-12 vd. 5), toyur- (119a-4, 134b-5); dur- (2b-4, 3a-4 vd. 17 vf.), durak (20a-6, 20a-8), +durur (6a-12, 6a-13 vd. 7 vf.)tuy- (16-4, 59a-13 vd. 4) ~ duy- 59b-2, 93a-6); duz (74a-3, 103a-8, 105a-5) ~ tuz (133a-9).

Sadece > ile yazılan art ünlülü kelimeler:

dağı (2a-3, 2a-9 vd. 30 vf.), dak- (91a-2), dalaş- (24b-13), dırnağ(42a-2, 42a-2), dokı- 22a-6), dokun- (54b-6, 58b-6 vd. 8 vf.), dudak (10-a8), dut (18b-12, 8b-13), dut- (3b-12, 5a-11 vd. 19 vf.), dutuş- (52a-7).

Sadece ʘ ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (3b-12, 4a-1 vd. 13 vf.), tal- (133b-8), tam (148a-12), tamar (4a-1, 10a-6 vd. 13 vf.), tamu (4a-13, 4b-7 vd. 17 vf.), tañla (149a-8, 164b-8), tap- 9b-5, 20a-12 vd. 10 vf.), taş (4b-11, 5a-12 vd. 12 vf.), tatlu (9a-6, 9a-7 vd. 5 yer), tavar- (23a-11, 41a-2 vd. 10 vf.), toksan- (8a-6, 57a-3 vd. 5 vf.), tokun- (109a-6, 174a-11), tokuz (5a-13, 31-13 vd. 6 vf.), ton (5a-2, 45b-8 vd. 12 vf.), tonat- (75a-12), toñuz (165b-11, 165b-12), top (72a-6, 156b-6 vd. 5 yer), toprak (8b-13, 11b-9 vd. 8 vf.), toptolu (31b-5, 148b-2), topuk (10a-5), toy (170b-10), tur- "kalk-" (31a-5, 39b-8 vd. 5 vf.).

KEMŞ. :

Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde bütünüyle #t > #d olmuştur:

deg- (363a, 389a), degirmen (276a), degirmi (88b), degül (88b, 271b, 372b), demür (206a, 208b vd. 5 yer), deñiz (6b), der 5143), derle "terle-"(202b), derle-"topla-" (358a), di- (11b, 29 vd. 33 yer), dik- (191b), dikil-

(254b), dil (231a, 231a), dile- (2a, 135b vd. 4 yer), diñle- (50a, 51b vd. 5 yer), diñlen- (310b), direk (41a, 42a vd. 10 yer), diril- (318a, 352a), dirlik (185b, 327a), dip (133a, 286a), dişi (325b), diyü (14a), dizil- (91b), dök- (135b, 143b), dökül- 5286b), dön- (4b, 158a vd. 6 yer), dönüş (5a, 308b), dört (40a, 43a vd. 15 yer), döşen- (381a), döy- (223b), dükeli (36a, 204a, 269a), dün (378a), düpdüz (87b, 228a, 257a), düriş- 10b, 295b), dürlü (342b), düş- (21a, 65a vd. 5 yer), düz- 44b, 84a vd. 7 yer), düzet- 113b, 209a vo. 5 yer).

Hem > hem ط ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

daş (190a, 203b) ~ taş (12a, 96a vd. 11 yer); daşra (119a) ~ taşra (62b, 89b), taş "dış" (40b, 202b, 370b); do_- (116a, 372a) ~ to_- (133b), to_ış (96b, 159a); dokun- (346) ~ tokun- 253a); dur- (9b, 11a vd. 6 yer) ~ tur- (41a, 69a vd. 5 yer); dut- (1b, 17a vd. 4 yer) ~ tut- (33b)..

Sadece > ile yazılan art ünlülü kelime "danış- (15a)"tan ibarettir.

Sadece ط ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (120a, 121b), tapu (1a, 5a, 171b), tar (272b), tarıl- (131b), tok (5b), toksan (305a), tokuz (57b, 305a), tol- (32b, 228b, 291b), tolayı (40b, 104b vd. 5 yer), tolu (341b, 370b), toprak (121b, 175b vd. 4 yer), toy- (129a, tuy- 129b.).

KK. : ض 'lı yazılışlar vardır:

ađ (57). doğuz (62), aldı (10), kaldı (10) Bk.KARAMNLIOĞLU, s. 5)³

KT. :

Ön ünlülü bütün kelimelerde #t > #d olmuştur:

degin (239a-8= 46/5), degşür- (5a-10=2/59), degül (211a-8=36/69), degür- (274b-9=72/28), degzin- (254a-11=55/44), dek (284b-5=88/25), del- (135a-2=17/37), delü (212b-3=37/36), demür (203b-10=34/11), deñiz (12a-6=2/164), depe (6b-1), depele- (236a-10=44/20), depelen- (11b-6=2/154), depredil- (255a-5=56/4), depren- (275a-7=73/14), deriñ (168b-5=24/40), diken (255b-2=56/28 vd 2 yer), dikil- (123a-3=14/42), dil (239b-7=46/12),

³ Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, BM., EM., KK. gibi Kıpçak Türkçesi metinlerindeki imlâ çeşitliliklerinin sebebi olarak, müstensihlerin eski ve yeni şekillerin her ikisini birden göstermek istemesine bağlamakta, ses değişmesiyle ortaya çıkan farklılıklarla alâkalı bulmamaktadır. (bk. Ali Fehmi KARAMANLIOĞLU, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, Ankara, 1994.)

dile- (45b-7=4/139), dilen- (35a-6=35/1), diñle- (250b-4=52/38), dip (111a-5=12/10), dir- (23b-4=3/9 vd. 14 yer), diri (24b-6=3/27), diril- vd 23 yer), dirlik (4a-6=2/35 vd. 12 yer), (33a-7=3/173), dirsek (49a-8=5/6), dişi (129a-1=45/28), ditre- (190b-1=29/37 vd. 3 yer), dizil- (119b-9), dög- (228a-9=101/1,2,3,) dök- (23b-11=44/48), dökil- (28a-6=81/2), döl (25a-7=3/36), dölën- (106a-9=11/44), dön- (51a-9=5/29), döndüril- (191b-4=29/57), dönen- (158a-5=22/11), dört (18a-2=2/234), döşek (15b-1=2/206), döşen- (54b-1=5/64), düğün (18a-10=2/237), dükeli 5220b-11=39/53), düken- (131a-11=16/96), dün (89b-9=10/24), dünürlük (173a-4=25/54), dür- (157a-3=21/104), düriş- (15a-10=2/205), dürlü (233a-2=43/12), dürt- (82b-1=7/200), düş- 562a-10=6/59), düşür- (137b-9=17/92), düttün (236a/4=44/10), düz (74b-6=7/74), düz- (141a-6=18/37), düzül- (181a-8=27/44).

Hem ˆ hem ˆ ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

dadur- (275b-11=74/17) ~ tadur- (62b-7=6/65); dağıl- (32a-11=3/159 vd. 3 yer) ~ tağıl- (194a-8=30/43 vd.4 yer); dal- (210b-1=36/43 vd. 2yer) ~ tal- (102b-1=10/90); dañ "acayıp"(91a-2=9/45) ~ tañ (97a-3=10/2 vd. 3 yer) ; danış- (32b-1=3/159 vd. 2 yer) ~ tañış- (36b-1=4/15 vd. 2 yer); danuk (41a-8=4/79) ~ tanuk (28b-7=3/98 vd. 3 yer); dar (18b-9=2/245) ~ tar (16b-4, 66b-11-6/125 vd.. 5 yer); dart- (24b-5=3/26 vd. 3 yer) ~ tart- (104a-5=11/9 vd. 2 yer); dartıl- (70a-10=7/8 vd. 2 yer) ~ tartıl- (255b-2=56/30 vd. 2 yer); dartış- (26b-9=3/66 vd. 4 yer) ~ tartış- (25b-7=3/44 vd. 4 yer); daş (3a-11=2/24) ~ taş (190b-5=29/40 vd. 3 yer); dat- (34a-1=3/185 vd. 2 yer) ~ tat- (19a-8=2/49 vd. 3 yer); datlu (278b-5=77/27) ~ tatlu (207a-5=35/12 vd. 2 yer); davar (42b-34/94) ~ tavar (141b-4=18/46); doğ- (125b-1=15/73 vd. 2 yer) ~ toğ- (139b-7=18/17 vd. 3 yer); doğru (28b-11=3/101 vd. 4 yer) ~ toğru (68b-4=6/146 vd. 5 yer); doğu (253b-10=55/17 vd. 2 yer) tođu (145a-7=19/16); doğur- (25a-5=3/36 vd. 2 yer) ~ toğur- (107b-11=11/72 vd. 3 yer); doksan (19b-7) ~ toksan (25b-1, 107b-11); dokuş (32b-8) ~ tokuş (83a-5); dokuz (140b-1=18/25) ~ tokuz (181b-1=27/48); don (132a-7=16/112) ~ ton (13b-11=2/187 vd. 3 yer); doynak (216b-1) ~ toynak (288a-4); dulin- "bat-, sön-, git-" (140a-2) ~ tulın- (63b-2=6/76); dur- (25a-11=3/39 vd. 15 yer) ~ tur- (43a-6=4/102 vd. 24 yer); durak (31b-6=3/151 vd. 3 yer) turak 204a-6=34/15 vd. 4 yer); durur- (24a-5=3-18 vd 4 yer) ~ turur- (41a-1=4/77 vd 13 yer); dut- (56a-8=5/89 vd. 5 yer) ~ tut- 56b-8=2/80 vd. 3 yer); dutđun (87a-1=8/677) ~ tutđun (87a-1=8/67); dutu "rehin" (250a-6=52/21), dutulu 168a-7=24/35) ~ tutu (22b-5=2/283 vd. 2 yer),

Sadece ˆ ile yazılan art ünlülü kelimeler:

dakı~dahı~dağı (3a-10=2/24, 3a-11=2/25 vd. 59 yer), dan-"alış-" (167a-11=24/27), dapa "talaf, a doğru" (11a-3=2/144 vd 5 yer), donat- (35b-

l=4/5), dutıl- (80b-4=7/169 vd 3 yer), dutın(ıl)- (174b-11=26/29 vd 3 yer), dutuş- (144b-8=19/4), dutırınıl- (256a-4=56/66)

Sadece ٲ ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tamar (247b-3=47/4 vd. 2 yer), tamu (22a-8=37/23 vd. 11 yer), tamulık (121b-10 vd. 3 yer), tañ (108a-1=11/72), tañla (203b-11=34/12 vd. 3 yer), tañla- (73b-11=7/63), tanladur- (15a-9=2/204), tañlandur- (16b-5=2/221), tañlat- (89a-10=9/25 vd. 2 yer), tañlatdur- (245b-3=48/29), tañısı "tuhaf" (247a-5=50/2), tap- (1b-3=1/4 vd. 9 yer), tapıl-, 20a-2=2/256), tapınıl- (234a-8=43/45), tapu (213b-3), tapucu 218b-11), tayan- (148b-5=20/18), tayı"dayı" (170a-6=24/61), tayın- "sürç-" (15b-3=2/209 vd. 2 yer), tayındur- (4a-7=2/36 vd. 2 yer), toklık (49a-1), tol- (56a-1=5/83 vd. 3 yer), tolaş- (277a-4=75/29 vd 2 yer), toldur- (70b-9=7/18 vd. 3 yer), tolu (168b-10=24/43 vd 3 yer), toñdur- (217a-6=38/57), toñuz (48b-8=5/3), toprak (38b-7 vd. 4 yer), tuzlu (173a-3=25/53).

KY. :

Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde, #t > #d'ye uğramayan sadece "tepren- (633), tek "tek" (503)" kelimeleri var ve onların da zaten ötümlü şekilleri bulunmuyor. Bunların dışındaki bütün kelimelerde #t > #d olmuştur ve aykırı misallere sahip değildirlir:

deg- (1056, 1204 vd. 5 yer), degin (131, 1129, 1460), degme (511, 1277 vd. 6 yer), degşir- (2083), degül (198, 774 vd. 8 yer), dek "kadar" (239, 1188 vd. 4 yer), deli/delü (625, 672, 1173), deñiz (14, 14 vd. 6 yer), dep- (1523), di- (10, 64 vd 263 yer), dil (56, 67 vd. 23 yerde), dile- (8, 77 vd. 51 yer), dilek (893, 1284 vd. 6 yer), dilen- (626), diñle- (13, 18 vd. 23 yer), dinlen- (1836), dip (170, 172 vd. 4 yer), dir- (1103, 1428 vd. 10 yer), diril- (109, 127 vd. 5 yer), diş (200), dişi (417), divşür- (945), diz (1643), dök- (139, 162 vd. 17 yerde), dön- (197, 374 vd. 27 yer), dördinci (1087), dört (581, 583 vd. 5 yerde), döse- (371, 380 vd 5 yer), dөşek (371, 754), dөy- (486, 487 vd. 4 yer), dügün (399), dügün "dügüm" (365, 399 vd. 5 yer), dükeli (527), düken- (574, 1129), düket- (1157), dün (624, 1694 vd. 6 yer), dür- (1573), düriş- (186, 544, 1026), dürit- (1339, 1925), dürlü (67, 106 vd. 19 yer), düş (52, 52 vd. 50 yer), deş- (58, 155 vd. 28 yer), düz- 77, 115 vd. 16 yer), düzdür- (1794, 1815).

Hem ˆ hem ٲ ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

dad "tat" (10, 28 vd. 4 yer) ~ tatlu (1271); daş "diş" (1672) ~ taş "diş" (159), taşra (122, 249 vd 8 yer); dur- (294, 588 vd. 11 yer) ~ tur- (115, 119

vd. 51 yerde); dut- (288, 297 vd. 12 yerde) ~ (45, 82 vd. 43 yerde); dutuş- (1347) ~ tutuş- (322).

Sadece > ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

da "dahi" (22, 501 vd. 5 yerde), dağı (8, 79 vd. 93 yerde), dal- (14), danış- (184), dul (1126).

Sadece > ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağıl- (194), tağla- (316), tam- (1265), tamu (1771), tañ "tan vakti"(2047), tañ (955, 1332 vd. 5 yer), tañla (100, 812 vd. 8 yer), tañla- (1509, 1737, 2029), tanuk (671, 671 vd. 4 yer), tanuklık (431, 676), tap- (422, 428 vd. 9 yer), tapu (627, 1141 vd. 5 yer), tar (1126), tartdur- (506), taş (150, 161 vd. 10 yer), toğ- (24, 25 vd. 11 yer), toğra- (1019), toğrı (429, 676, 1013), toğruluk (1009), tok 52124), toksan (1855), tokuz (1296), tol"dolu" (1523), tol- (291, 656 vd. 4 yer), tola- (1877), toldur- (1075, 1560), tolu "sağanak"(292), tolu (200, 318, vd. 7 yer), ton (460, 525 vd 14 yer), toprak (895, 1079 vd. 4 yer), torğılık (2033), toy (363, 399, 2044), toyla- (343, 346 vd. 10 yer), toyur- (839), tudağ (309), tuş (956), tuz (618).

Mah.

Ön ünlü dizisine sahip ötümlüleşmeyen "tüğ (81)/tüy (2057)" kelimesi ile hem "tütün (2656, 3077 vd. 4 yer)" hem de "dütün (1621, 1682 vd. 6 yer)" şekli geçen bir kelimenin dışındaki bütün kelimeler #t > #d değişmesi geçirmiştir:

deg- (51, 127 vd. 32 yer), degil/degül (46, 295 vd. 74 yer), degin (305, 3096 vd. 127 yer), degirmen (1190, 1191 vd. 12 yer), degirmi(lik) (897, 978 vd. 4 yer), degrin- (775), degzin- (824, 2130 vd. 4 yer), dek "kadar" (665, 1958 vd. 9 yer), del- (2805, 2908 vd. 4 yer), delik/delük (999, 1701 vd. 28 yer), demür (194, 199 vd. 44 yer), deñiz (287, 340 vd. 217 yer), deñlü (713, 741 vd. 18 yer), dep- (2387, 2391, 4683), depe(cük) (828, 1422 vd. 22 yer), depren-/t- (2155, 2615 vd. 9 yer), deril- (3350), deriñ(lik) (1500, 1566 vd. 4 yer), deşil- (2265), devşür-/divşür- (379, 380 vd. 6 yer), di- (82, 88 vd. 200 vf.), diyü (129, 1146 vd. 29 yer), dik- (395, 1198 vd. 10 yer), dil (44, 52 vd. 22 yer), dile- (54, 66 vd. 52 yer), dilkü (2481, 3861 vd. 8 yer), diñil (5059), diñle- (1971, 4573), dip (361, 697 vd. 42 yer), dir- (1486), dire- (3189), direk (993, 2771 vd. 33 yer), diri (63, 68 vd. 21 yer), diril- (81, 539 vd. 7 yer), dirlik (812, 1801 vd. 6 yer), diş (1889, 2817 vd. 8 yer), dişi (1426, 1444 vd. 10 yer), ditre- (4158), diz (574, 3649), dög- (2020, 2834 vd. 6 yer), dök- (96, 183 vd. 25 yer), dön- (309, 361 vd. 30 vf.), dördüncü (533, 758 vd. 13 yer),

dört (71, 77 vd. 80 vf.), döşe- (196, 3304 vd. 5 yer), døy- (2948, 2848 vd. 4 yer), dükeli (2987), düken- (3056, 3057, 3726), düriş- (430, 450), dürlü (128, 128 vd. 55 yer), dürt- (5273), düş (267, 282 vd. 27 yer), düş- (261, 268 vd. 30 vf.), dütsü (3326), düz (2804), düz- (143, 164 vd. 30 vf.), düzen vd. 498 vd. 5 yer), düzici (925), düzil-/düzül- (958, 4259, 5850).

Hem > hem ۛ ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardır:

dam (3383) ~ tam (1244, 1246 vd. 5 yer); danıklık (1823, 3951) ~ tanık(lık) (4149, 4180); dap- (918, 1005, 1005) ~ tap- (930, 1044 vd. 16 yer); daracık (1941) ~ tar (1751, 2066, 2752), taracuk (4430, 5417); dart- (596, 655 vd. 5 yer), dardı (1743 ~ tart- (3215); daşra (3044) ~ taşra (361, 638 vd. 33 yer), taş "dış" (5491); dat- (2271), datlu (2069, 2216) ~ tatlu (1756, 1892 vd. 12 yer); dokı-/doku(n)- (2316, 2838 vd. 6 yer) ~ tokın-/toku(n)- (1268, 3378 vd. 4 yer); doldır- (5431) ~ tol- (1194, 1195 vd. 23 yer), toldır-/toldur- (140, 368 vd. 9 yer), tolu (148, 149 vd. 10); don (4551) ~ ton (2269, 3235 vd. 6 yer); doñ- (2965) ~ toñ- (2563, 2973 vd. 5 yer), toñdur- (5769); dudak (5736), dudul- (1749), dut- (634, 1538 vd. 6 yer), dutulu (366) ~ tut- (132, 662 vd. 6 yer), tutak (5736); dur- (78, 352 vd. 12 yer) ~ tur- (81, 692 vd. 9 yer), turak (5315, turgur- (580); duş (2933) ~ tuş (1270); duzlu (1896) ~ tuz (1786, 1986), tuzlu (1985, 1987 vd. 6 yer).

Sadece > ile yazılan art ünlülü kelimeler:

dad- (1154), dadan- (3787), dağı (4, 52 vd. 500 vf.), dak- (1093), dakın- (4209), dal (4715).

Sadece ۛ ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (74, 77 vd. 400 vf.), tağıl- (106, 5631), tağarcuk (1573, 1574), tam- (2940, 3168 vd. 4 yer), tamar (409, 1195 vd. 8 yer), tañ "şafak" (4416), tara- (363, 364 vd. 4yer), taru (2577), taş (439, 470 vd. 100 vf.), taş- (1328, 2075, 2125), taşı- (3615, 4418), tavşan(cıl) (905, 2886 vd. 8 yer), toğ- (207, 467 vd. 44), toğan (383, 384 vd. 7 yer), toğır-/toğur- (771, 773 vd. 8 yer), toğrı(lık) 5278, 2547), toksan (1182, 1361 vd. 5 yer), tokuz(ıncı) 970, 1338 vd. 23 yer), tolancık (252), tolaş- (397, 2367, 4610), tolu "sağanak" (1814, 5833) vd. 5 yer), toñuz (3357, 4708), top (978, 3044), toprak (103, 103 vd. 48yer), toptolu (2040), torba (368, 368), toy- (2289, 2626 vd. 5 yer), tulun- (5842), tun- (1060)

RN.

Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde, bütünüyle ötümlüleşmeyle sonuçlanmışır:

deg- (431, 431, 499), degin 161, 380 vd. 4 yerde), degme (60, 200, 443), degül (63, 199, 246 vd. 19 yerde), degür- (271), delim (245, 268), demür (46, 48), deñiz (159, 160 vd. 7 yerde), deñlü (159), depret- (208), di- (14, 42 vd. 37 yerde), dil (400), dile- (19, 256 vd. 10 yerde), dilek (26, 256, 380), din (400), diñle- (85, 125 vd. 5 yerde), diñlen-(399, 508), dir- (150, 295), diri (132, 177), diril- (27), dirlik (27, 119 vd. 24 yerde), divşür- (461), diyü (53, 397), diz (373), dög- (62), dön- (210, 372, 379), döşek (224), døy- (378, 381), düğün (367), dükeli (16), düket- (153), dün (258, 274), düriş- (263), dürlü (148, 302, 467), düş- (45, 82 vd. 11 yerde), düz (474), düzenlik (195, 269, 279), düzgün (564), düzül- (172).

Hem ˆ hem ˆ ile yazılanlar:

dar (352) ~ tar (395), tarlıg (352); dartın- (488) ~ tart- (154, 298); doğru (217) ~ toğru (547, 576 vd. 24 yer); dur- (57, 398, 406) ~ tur- (28, 32 vd. 25 yer); +durur (17, 46 vd. 25 yer) ~ +turur (218, 434); dut- (115, 127 vd. 17 yer) ~ tut- (53, 140 vd. 11 yer).

Sadece ˆ ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardan ibarettir:

dad "tat" (325, 515, 526), dağı (173, 199 vd. 10 yerde), dal (325), dokı- (517), duş (221).

Sadece ˆ ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (157, 506, 562), tağıl- (270), tal- (165), tamar (234, 466 vd. 6 yer), tanış- (246), tanışık (246), tap- (21, 370), tapu (32, 40 vd. 6 yer), taş "dış" (239, 241 vd. 5 yer), taş (237, 291, 506, 589), taşra (124, 231 vd. 9 yer, toğ- (513), tok (527, 539), tokuz (23, 30), tol- (133, 149, 257), tolu (240, 484), tolun- (248), ton (58, 365), tonlu (32), topuğ (373), toprak (291, 291), toy- (78, 560), tuy- (122, 264 vd. 9 yer), tuyıl- (119).

TES. :

Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde, değişmeye uğrayan ve uğramayan şekilleri bulunan "der 117a-10, 117a-10 vd. 5 yer), derle(t)- (3b-5, 10a-2 vd. 15 yer) ~ ter (2b-13)" ve "dükür- (79a-9) ~ tükür- (54a-12)" kelimelerinin dışındaki bütün kelimelerde, bütün misalleriyle #t > #d ötümlüleşmesi meydana gelmiştir:

deg- (74a-13), degin (23b-8), 38a-7 vd. 18 yer), degirmen (71b-4), degirmi (47b-9), degşür- (17a-12, 17a-12), degül- (30b-13, 30b-13 vd. 6 yer), dek "kadar" (16b-10, 103a-12), delüce (93b-4), delük (23a-2, 72a-9), delür-

(119a-2), demür (117a-13), deñiz (59a-9), deñlü (52b-6), depret- (5b-10, 31a-2), deş- (109a-3), deşil- (107b-12, 109a-2), di- (2b-2, 3a-8 vd. 109 yer), dib (5b-13, 18b-12 vd. 47 yer), dik- (69b-4, 85a-1), diklen- (107b-11), dil (3b-12, 19a-3 vd. 22 yer), dile- (1b-6, 11a-2 vd. 9 yer), dilkü (118b-6), diñilen- (54a-12), dir- (31a-2), diri "deri" (110a-5), diş (30b-12, 34b-8 vd. 18 yer), ditre- (12b-2, 13a-2 vd. 4 yer), ditret- (10a-11, 101b-7 vd. 6 yer), diyü (2a-3, 86b-1), diz (12b-11, 16b-7 vd. 4 yer), döğ- (20b-11, 21a-1 vd. 45 yer), döğül- (11a-9, 18a-12 vd. 35 yer), dök- (16a-10, 64b-2 vd. 5 yer), dökil~dökül (2b-6, 88a-1 vd. 9 yer), dökün- ~ dökün- (12a-8, 100a-9), dölen- (29b-8), dön- (4a-3, 15a-13 vd. 20 yer), dönder- (32a-11, 37a-8 vd. 8 yer), dört (2b-3, 16b-10 vd. 28 yer), döşe- (7a-12), döşek (30b-8, 94b-7), döşenmeklik (47a-7), dügmecük (27a-10, 74a-1), dükeli (17a-9, 28a-10 vd. 44 yer), düken- (54a-7, 61a-5), düket- (20a-1), dün (54a-1, 55a-9), dürlü (5a-9), dürt- (27b-4, 28a-9 vd. 39 yer), dürtün- (114b-11), düş (3b-12, 4a-3 vd. 5 yer), düş- (16a-2, 70b-13 vd. 9 yer), düttün (6b-3, 69b-4 vd. 4 yer), düz (6b-7, 30a-3).

Hem › hem † ile yazılanlar:

darı (22b-7, 23b-2) ~ tarı/u (92b,11, 89a-4); daş "diş" (57b-12), daşra (17b-3, 32b-12) ~ taş "diş" (48b-10, 109b-2), taşra (77a-9, 98b-11 vd. 6 yer); daş "taş" (9a-8) ~ taş (40b-1, 64b-13); datlu (7a-5, 3a-4, 108b-1) ~ tatlu (2b-11, 3b-10 vd. 55 yer), tatlurak (43a-1), tatsuz (8a-12); dırnak (111a-2) ~ tırnak (111a-1); doğ- (17a-2), doğur- (13a-10) ~ toğ- (13b-1, 16a-8 vd. 4 yer), toğur- (6a-9); doğra- (40a-3, 40a-4 vd. 4 yer) ~ toğra- (26a-7), toğran- (55b-12); dokın-/dokun- (4b-13, 6b-7 vd. 4 yer) ~ tokın- (115b-7); dola- (61a-4) ~ tolaş- (106a-6); doldur- (16a-12) ~ tol- (10a-2, 11b-10 vd. 4 yer), tolu (4b-7, 63a-10) vd. 6 yer); dur- (22b-5, 64a-11 vd. 5) ~ tur- (82a-3, 91a-13); duzlu (3a-3, 8a-12 vd. 5 yer), duzluk (11a-10, 18a-6 vd. 7 yer) ~ tuz (22a-6, 31a-7 vd. 20 yer), tuzlu (8a-13, 8b-1 vd. 31 yer), tuzluk (7a-9, 85a-10 vd. 4 yer).;

Sadece › ile yazılan art ünlülü kelimeler şunlardan ibarettir:

da "dahi" (64a-4), dağarcuk (25a-11), dahı (2a-4, 7a-7 vd. 83 yerde), dık- (23a-3), dıka- (73b-3), diş (77b-2), doğru (30b-7), doğu (6b-8, 6b-9, 9a-9), dur- "kalk-" (14b-6, 14b-6), +dur (1b-4, 2a-8 vd. 800 yer), +durur (79a-2), dut- (4b-1, 8a-2 vd. 43 yer), dutıl-/dutul- (77B,3, 78a-6, 94b-7).

Sadece † ile yazılan art ünlülü kelimeler :

tağ (9a-10), tağıl- (109a-3, 109a-3), tağıt- (109a-5), tağıla- (86b-4), tala- (118b-5, 119a-13, 120a-11), tam- (88a-1), tamar (2b-5, 4b-7 vd. 35 yer), tamlı- (66a-13), tamzur- (28a-8, 63a-7 vd. 7 yer), tañla (72a-6), tañlacak (5b-1, 18b-6 vd. 14 yer), tar (61a-5, 79b-1 vd. 4 yer), taracuk (24a-6, tarlan-

(93a-8), tarlıġan- (29b-7, 30a-7 vd. 8 yer), tarlık (6b-7), tavşan (14b-2, 20a-10, 33a-6), toklık (4b-3), tokuz (29a-7, 29a-10 vd. 4 yer), ton (11b-12, 14a-11 vd. 8 yer), top (11a-7, 42b-7), topalak (7a-12, 94b-8, 95a-6), toprak (9a-8, 22b-13, 119a-5), topuk (96a-12), tudak/tutak (84b-6, 85a-6 vd. 6 yer), tuluñ "şakak" (69a-4).

#B > #p ~ #p

Mah. :

Bostan بوس تان (1873) < Far. bōstān بوس تان

Biñ بك (1937, 2045, 5338) < biñ بك

#C > #ç ~ #ç

Mah. :

Cevher جوهر (1314, 3082, 3095) < Ar. cevher جوهر

Ciger چكر (2318) < ciger چكر

Cihet چيهت (5396) < cihet چيهت

giCe كيهجه (3099, 3488, 3490, 3511) < Etk. kiçe

inCü اليجو (4698, 4699, 4910) < Etk. yinçü

bat-ıCak باتيچن (2393) < bat-ıçak ~ batıcak

depe+Cik ديهچك (1422) < tepe+çik ~ tepe+cik

#k > #ġ~K

KE. : katı ġalabalık (159a-7).

Buraya kadar, imlâları verilen #B > #p ~ #p, #c > #C ~ #c, #k > # ġ~K, #t > #d ~ #t ses hâdiseleri arasındaki, #t > #d ~ #t hâdisesi, istatistikli sonuçlara daha elverişli olduğu için ve eldeki imkânlar bakımından DDK., KE., KEMŞ., KT., KY., Mah., RN. ve TES.'deki bütün örnekleri ihtiva etmektedir. Diğer hâdiseler için ve diğer örnekler için, daha önce yapılan tespitlere ve açıklayıcı örneklere müracaat edilmiştir.

Yukarıda söz konusu edilen kelime başı ünsüz değişimleri için dökümü ve sınıflandırması verilen imlâ örneklerinin bu eserlerdeki durumu, tek tek şöylece özetlenebilir:

#t > #d ~ #t ~#t değişmesi:

BM.'de imlâsı kullanılmıştır (87b) (Bk. KARAMANLIOĞLU, s. 6).

DDK.da ince ünlü dizisine sahip kelimelerin sadece üçünde hem ض 'li hem د 'li imlâ yazılırken üç kelime de sadece ض 'li şekle sahiptir. Buna mukabil 74 kelime, bütün kullanışlarında د 'li olarak geçmiştir. Art ünlü dizisine sahip kelimelerde ise yalnız د ile yazılan 7 kelimeye karşılık, diğer kelimeler ya ط 'li şeklini muhafaza etmekte (70 kelime) ya da her iki imlâ ile yazılmaktadırlar(5 kelime).

EH.de #t ve #d'li şekillerin her iki şekli de (ض , ط ~ د) görülmüştür (Bk. KARAMANLIOĞLU, s. 6)

KE.'de, ön ünlü dizili kelimelerin her iki imlâ ile yazılan 2 ve sadece ض 'li 1 kelime bulunurken, geri kalan kelimelerin tamamı (28 kelime) yalnız ض 'li yazılışa sahiptir. Art ünlülü kelimelerde ise yalnız د ile yazılı 7 kelime vardır. Diğer kelimelerin ise 11'i ط 'li yazılışını muhafaze ederken, 20'sinde her iki imlâ geçerlidir.

KEMŞ.'de ön ünlü dizisine sahip kelimelerin tamamı (37 kelime) د 'lı imlâyâya sahip olduğu halde, art ünlü dizisine sahip kelimelerin sadece 1'i د 'lı yazılmasına karşılık 13'ü ط 'li imlâyı muhafaza ederken geri kalanları da (7 kelime) hem د 'lı hem ط 'lı imlâ ile yazılmıştır.

KK.de art ünlülü 4 kelimedede û'lı imlâ görülmüştür. (Bk. KARAMANLIOĞLU, s. 5)

KT.de ön ünlülü kelimelerin bütünü (56 kelime) د ile yazılmıştır. Buna karşılık, art ünlü dizili 67 kelimededen sadece 8'i د 'lı yazılışa sahipken, diğerleri ya ط 'lı yazılışını muhafaza etmiş (29 kelime) ya da her iki imlâ ile de kaydedilmiştir (30 kelime).

KY.de, ön ünlülü kelimelerin 2'sinin dışındakilerin tamamı (44 kelime) د 'lıdır. Art ünlülü kelimelerden 5'i sadece د 'lı yazılmasına karşılık, diğerleri ya her iki imlâ ile yazılmış (5 kelime) ya da ط 'lı imlâlarını muhafaza etmişlerdir (36 kelime).

Mah.da, ön ünlü dizisine sahip kelimelerden sadece 1'inde ض 'li ve 1'inde de her iki imlâ görülürken, geri kalanların tamamı (58 kelime) د ile yazılmıştır. Art ünlülü kelimelerden ise sadece 4'ü د ile yazılmasına karşılık, 18 kelime hem د hem de ط ile yazılırken 18 kelime ise ط 'yı muhafaza etmiştir.

RN.de, ön ünlülü kelimelerin tamamı د 'lıdır. Art ünlülü kelimelerin sadece 4'ü د 'lı imlâ ile yazılı iken, diğerleri ya ط 'yı muhafaza ederek (23 kelime), ya da her iki imlâ ile kaydedilmişlerdir (6 kelime).

TES.de, 2 kelime hariç bütün ön ünlülü kelimelerde (53 kelime) > 'lı yazılış vardır. Art ünlülü kelimelerde ise, 10 kelime sadece > ile yazılmasına karşılık, 25 kelime ط 'lı yazılışını muhafaza etmiş ve 17 kelime de her iki imlâ ile yazılmıştır.

Buna göre, ön ünlü dizisine sahip toplam 401 kelimenin sadece 9'u ض ile ve yine sadece 6'sı hem > 'lı hem ض 'li yazılmasına mukabil 386 kelime bütün kullanışları itibarıyla yalnız > ile yazılmıştır. Nisbet yaklaşık yüzde 2.3 ve 1.5'tir. Üstelik, bu sayıyı veren eserler tek tek dikkate alındığında, KT., KEMŞ., RN.de p 'li örnek hiç bulunmazken, KE. ve Mah.da bu sayı sadece 1, KY. ve TES.de de 2'dir. Bu, bütün bu eserlerde, önemsiz sayıda kelimenin dışındaki bütün örnekleri içine alan > 'lı yazılışın, #t > #d ötümlüleşmesini tereddütsüz olarak temsil eden açık bir imlâ olduğunu gösterir. Art ünlü dizisine sahip 366 kelimedenden ise > ile yazılanların sayısı 46 iken, kalan kelimelerin 225'i yalnız ط ile kaydedilmiş ve 95 kelimedede ise her iki imlâ da kullanılmıştır. Bu durumda, yalnız > ile yazılma yüzdesi 12.5'te kalmasına rağmen, yüzde 62'si ط ile ve yüzde 26'sı her iki imlâ ile olmak üzere diğer örnekler toplam yüzde 88'e yükselerek, ön ünlü dizisine sahip kelimelerdeki nispet neredeyse tersine dönmüş demektir. Ayrıca ikili imlâ kullanımının çok önemli nispette yükselmiş olması, art ünlü dizili kelimelerin başındaki bu diş ünsüzünün t olarak mı yoksa d olarak mı yazılması gerektiği hususunda tereddüt edildiğini, ط 'lı yazılışın en büyük yüzdeye ulaşması da yine bu tereddüt yüzünden çok kere eski imlâyâ müracaat edildiğini gösterir. Nitekim, ikili imlâ kullanımının BB., ET. ve KK. gibi Kıpçak sahası eserlerinde arttığı görülürken, bu tereddüdün sebebinin ipuçlarını veren başka yazılışlarla da karşılaşıyoruz. BB.de üst üste yazılması ve KK.de (đ) harfinin kullanılması gibi.

#C > #ç ~ #c ve #B > #p ~ #p

Orta Türkçe dönemi metinlerinde ç~c ve b~p seslerini temsil eden imlâlarla ilgili problemleri çözmek için elle tutulur bir disiplin elde etmek, #t > #d ~ #t ~#t değişmesinde olduğundan çok daha zor görünmektedir. Bununla birlikte, meselâ Mah.gibi Anadolu sahasına ait bir eserde kelime başında gördüğümüz ve aslının c ve b olduğunu bildiğimiz ünsüzlerin ğ ve Ğ olarak, yeterince açık bir imlâ ile farklı şekilde kaydedilmiş olmalarını gözden uzak tutamayız.

#k > #ğ~K

Ön damak #k > #ğ~#k hâdisesinin pek az kullanılan +(gef) imlası bir kenara koyulursa, hemen daima ك ile yazıya geçirilmesi, ك 'in #g'yi mi yoksa #k'yi mi temsil ettiği yolundaki, bilinen ve ağız farklarıyla irtibatlandırılmasına

bağlı olarak şekillenen tereddüdün dışında üçüncü bir sesi temsil edebileceği ihtimaline, en azından şimdilik, yer bırakmamaktadır. Böyle düşünmemizi haklı kılan bir diğer sebep de, bugün ağızlarda gördüğümüz aşırı patlayıcılaşmanın, arka damak ünsüzlerinde yaygınlaşmış olmasıdır. Arka damak patlayıcısı k için de yalnız ^ç kullanılmıştır. Ancak bunun her zaman için nasıl bir k'yı gösterdiği hususunun, #t > #d ötümlüleşmesi mes'elesinin ön ve arka ünlü dizisine sahip kelimelerde nasıl farklı imlâ sistemi ortaya koyduğunu gördükten sonra, ihtimallere açık olduğunu düşünüyoruz. Böyle düşünmemizin bir sebebi de, Anadolu ağızlarındaki aşırı patlayıcılaşmalarda, benzer bir durumla karşılaşmamızdır. Nitekim meselâ KE.'de bir kelime başında 'l yazılış vardır. Ancak sadece bunlara dayanarak, metinlerdeki ^ç hakkında daha ileri bir şey söylemek şimdilik zordur.

SONUÇ

Bir bütün halinde bakılırsa, Orta Türkçe dönemi metinlerinde, başta #t > #d hâdisesiyle ilgili istatistik sonuçlarının ortaya çıkardığı imlâ sistemi olmak üzere, buna paralel değişik örnekler veren #B > #p ~ #p, #C > #ç ~ #c ve #k > #ğ hâdiselerini bu imlâ tarzlarına zorlayan bir fonetik temayülün varlığını kabul etmek lazımdır. Bu ses hâdisesi temayülü ancak, dönemin bilhassa Anadolu sahasının karakteristik ses hâdisesi olan ötümlüleşmenin etkisi ile, yer yer gösterilen buna direnme temayülü arasında şekillenen bir ses hâdisesine dayandırılabilir. Bu ses hâdisesi de “*aşırı patlayıcılaşma*”dan başka bir ses hâdisesi⁴ olamaz. Çünkü aşırı patlayıcı sesler, normal ötümsüzlere göre daha önde boğumlandığı halde ötümsüzlüğünü muhafaza eden, bir derece nefesli olmalarına rağmen hafif gırtlak darbeleri ve gergin oldukları için diğer patlayıcılara göre daha ani patlamalı olmak gibi, farklı özellikleri barındıran, mürekkep bir ara merhale sesi niteliklerine sahiptirler. Bu nitelikleri onlara, dönemin ötümsüz seslerinin ötümlülüğe geçişe zorlandığı bu merhalede, hem ötümsüz hem de ötümlü seslere yakın durmalarını sağlamıştır. Zira ötümsüz sesler, bir taraftan ötümlülüğe zorlandıkları için bir derece öne kaymakta, çünkü ötümlüler ötümsüzlere göre daha önde boğumlanan seslerdir; diğer taraftan ötümsüzlüğü muhafaza etmek için arkaya itilerek gırtlak darbeleri olmaya zorlanmaktadırlar. Çünkü bu durum onları, bir derece soluklu olma niteliklerinin etkisi altındaki patlayıcılıklarını, aşırılaştırarak korumaya sevk ederken, ötümlü seslerin patlayıcılıkları ötümsüzlerden daha az olduğu için, aynı zamanda onların ötümlüleşmelerine de mani olmaktadır. Böylece iki zıt etki arasında şekillenen eski ötümsüz patlayıcılar, aşırı patlayıcı hâle

4 "c, G, k, K, p, t" ünsüzlerinin ses değerlerinin tarifinde ve bu ses değerlerini temsil edecek işaretlerin tayin edilmesinde, Prof. Dr. Osman Nedim TUNA'nın tecrübelerinden istifade edilmiştir. Ayrıca "aşırı patlayıcılaşma (ultraexplosivation)" hâdisesi için bk. Osman Nedim TUNA, *Türk Dilbilgisi* (Ses Bilgisi, bölümü), Malatya 1986, s. 30.

gelmektedirler. "Aşırı patlayıcılaşma", ötümlüleşmeye maruz kalan patlayıcıların, bu sürece direnenlerinde gözlediğimiz bir olay niteliğindedir.

Ortaya çıkan imlâ tezahürlerine dikkat edilirse, bu hâdisenin, art ünlü dizisine sahip kelimelerde daha kolay meydana geldiği görülür. Bu da anlaşılır bir durumdur. Zira metinlerin umumi görüntüsü içinde de ötümlüleşme hâdisesi, arka damak bölgesine göre, ön damak bölgesiyle daha barışık bir ses hâdisesidir. Bu, aşırı patlayıcıların aynı zamanda gırtlak darbeleri sesler oldukları dikkatten uzak tutulmazsa, niçin daha çok art damaklı kelime başı ünsüzlerinin belirgin bir imlâ farkıyla karşımıza çıktıkları sorusuna da tatmin edici bir cevap teşkil eder.

Geldiğimiz noktada, aşırı patlayıcıların yapısıyla işleyişini açıklayan ve bugüne ait malumattan tamamen uzak olduğum ortaokul yıllarına ait bir tecrübemi ilave etmek isterim. Yusufeli'nin çocukları olarak kendi aramızda, meselâ "taş"ı "taş", "doğra"-yı "toğra-" şeklinde telaffuz ettiğimiz için, bir öğretmenimizle ya da bir devlet memuruyla ilk karşılaşma anlarımızda bu kelimelerin başlarındaki ünsüzü resmi dile uydurmaya çalışırken, dilimiz kendiliğinden meselâ "taş"ı "daş" veya "taş"a, "toğra"-yı "toğra-" veya "doğra"-ya çevirir ve bu durum bize çok garip hatta komik gelirdi.

Elde ettiğimiz sonuç, daha çok metin üzerinde yapılacak incelemelerle elde edilecek daha geniş örneklerle desteklenmeye muhtaç olmakla birlikte, bugün, Anadolu ağızlarında karşılaştığımız bol ve anlaşılır malzeme sayesinde bu temayülün izlerini sürmek, rahatlıkla mümkün olmaktadır. Meselâ:

#t > #d~#t: Ön ünlü dizisine sahip kelimelerde ötümlüleşme ya da korunma: *dil*(1-32), *dila*-(13-24), *direk*, *don*- "dön-"(7-5)(Yusufeli-Uşşum ağızı); *tiken* (Çan.Ams.), *tiyh-*, *tikan* (KİA., s.314), *töyh-*, *tökül*-(KİA., s.110)... gibi. Art ünlü dizisine sahip kelimelerde aşırı patlayıcılaşma: *taban* (1-36), *tağ* (19-30), *tal* (14-9), *tal*-(18-19), *taş*- (17-22), *tişGar* "çit kapısı"(Yusufeli-Uşşum ağızı), *tutağ* (KİA., s.108).

#B > #p: *pal*"bal", *pağ*"bağ", *pağir*-"bağır-", *parmağ*"parmak", *pirağ*-"bırak-", *pulğur*"bulgur", *puldur*"bıldır" (Yusufeli-Uşşum ağızı).

#C > #ç ~ #c : *cağ* < çağ, *cirmoğ*, *çirmoğla*- < çirmoğ (<tırmık), *ciz*- < çiz-, *cizi* < çizi, *conç/conçloğ* "yaş çimenli toprak"< çoç~çoç* DLT., *coroğ* <çoruk, *cuk* (<< çübek DLT.162 : çekik DLT.140.) (Yusufeli-Uşşum ağızı), EİA.I., s.165'te "cız-, cızığ, cızma" olarak kaydedilen kelimelerin aslında Erzurum ağızlarının bir çok yerinde c olarak telaffuz edildiğini biliyoruz.

#k > #K : *Kab* (21-10), Ar. *Kadar*(4-2), *Kal*-(20-1), *Kan*-, *Katil*-(21-4), *Kirğ* (1-13), *Koği* (13-14), *Koş*-(1-25) (Yusufeli-Uşşum ağızı). EİA.III.s.129'da "*ğedife*, *ğedim*, *ğehve*" ve s. 136'da "*ğılığ*, *ğiltiğ*" olarak kaydedilen kelimelerin de aslında K'lı olarak telaffuz edildiklerini biliyoruz.

Bunun gibi AAT.s.222-223'te "*galan*(Kas), *galbur*(Çor.), *gal-*(Niğ.), *gar*(Kas.), *garşı*(Kas.), *gaymak*(Ams.)" vb. kelimelerin bir çoğunun çok yerde **K**'lı olarak telaffuz ediliyor olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü bilhassa, **#k** > **#K** aşırı patlayıcılaşması ağızlarda yaygın bir temayüldür.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür.⁵ Kanaatimize göre, bir taraftan metinlerin imlâ tarzları üzerinde diğer taraftan ağızlar üzerinde genişletilip derinleştirilecek çalışmalar, Orta Türkçe metinlerinde gördüğümüz ve *ötümlüleşme*, *sızıcılaşma* gibi hâdiselerin etkisi altında oluşan *aşırı patlayıcılaşmanın* izleri iyi sürülürse, bugünkü fonetik tabakalaşmalarla, bu tabakalaşmaların coğrafi sahaları arasındaki münasebetlerin açıklanmasında çok verimli sonuçlara ulaştırılacaktır.

İŞARETLER

B	: b ~ p ~ p
C	: c ~ ç ~ c
c	: Aşırı patlayıcı ç; ötümsüz, diş aşırı patlayıcısı.
p	: Aşırı patlayıcı p; ötümsüz dudak aşırı patlayıcısı.
G	: Aşırı patlayıcı g; yarı ötümlü damak aşırı patlayıcısı.
K	: Aşırı patlayıcı k; ötümsüz damak aşırı patlayıcısı.
t	: Aşırı patlayıcı t; ötümsüz diş aşırı patlayıcısı.

Kısaltmalar:

AAT.	Ahmet CAFEROĞLU, <i>Anadolu Ağızlarından Toplamalar</i> , TDK. Yay., İkinci bs., Ankara, 1994.
Ams	Amasya ağızı.
Ar.	Arapça.
BM.	<i>Bulğati'l-müştak</i> (KARAMANLIOĞLU'daki bilgilere dayanır.).
Çan.	Çankırı ağızı.

⁵ Meselâ, Rize ve Trabzon çevresinin de çeşitli derecedeki aşırı patlayıcılaşma hadiseleri ya da bu hadiselerle ilişkili başka ses hadiseleri için zengin bir saha durumunda olduğunu biliyoruz. BRENDEMOEN'in, "*yarı tonlu patlayıcılar*" ve "*soluksuzluğu yitiren soluksuz tonsuz*" nitelendirmeleriyle temas edip, Balkan ve Kafkas etkisini işaretlediği ses hadiseleri, "*aşırı patlayıcılaşma*" ile ilgili görünmektedir. Ancak biz burada, bu konunun, değişik boyutlarıyla daha geniş bir coğrafyada ve daha derin bir tarihî zemin içinde ele alınıp ondan sonra değerlendirilmeye muhtaç bulunduğunu ifade etmekle yetinmek istiyoruz. bk. Bernt BRENDEMOEN, *Trabzon Çepni Ağızı ve Tepegöz Hikâyesinin Bir Çepni Varyantı*, 1988, s. 213-214 ve 10 ile 12. dipnot; aynı yazar, *A note on the retraction of labial front vowels in the Turkish dialects of Trabzon*, 1984, s. 19.

- Çor. Çorum ağzı.
DKK. Muharrem ERGİN, *Dede Korkut Kitabı (İndeks-Gramer)*, 2. bs., C. 2, TDK Yay., Ankara, 1991.
DLT. Besim ATALAY, *Divanü Lugati't-Türk Dizini "Endeks" IV.*, TDK Yay., Ankara, 1986.
EİA.I., EİA.III.: Efrasiyap GEMALMAZ, *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, C. 1, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1978.; *Erzurum İli Ağızları (İnceleme-Metinler-Sözlük ve Dizinler)*, 2. bs., C. III, TDK. Yay., Ankara, 1995.
EH. *Kitabu'l-idrak* (KARAMANLIOĞLU'daki bilgilere dayanır.).
Kas. Kastamonu ağzı
KE. İsmet CEMİLOĞLU, *Kısâs-ı Enbiyâ, 14. Yüzyıla Ait Bir Kısâs-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi*, TDK. Yay., Ankara, 1994. (Metin Kısmı).
KEMŞ. Hasibe MAZİOĞLU, *Ahmet Fakih, Kitâbu Evsâfi Mesâcidü's-şerife*, TDK. Yay., Ankara, 1974. (Sözlük ve Tıpkıbasım, bölümleri).
KİA. Ahmet B. ERCİLASUN, *Kars İli Ağızları*, Ankara, 1983.
KK. *El-Kavaninü'l-külliyeye* ("KARAMANLIOĞLU"daki bilgilere dayanır.).
KT. Ahmet TOPALOĞLU, *Muhammed bin Hamza, XV. Yüzyıl Başlarında Yapılmış Satırarası Bir KUR'AN TERCÜMESİ*, C. 2, (Sözlük), Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul, 1978.
KY. Leyla KARAHAN, *Erzurumlu Darir, KISSA-İ YUSUF Yusuf u Züleyha*, TDK. Yay., Ankara, 1994. (Sözlük Kısmı).
Mah. Engin YILMAZ, *Acaibü'l-Mahlukat (XIV. asır)*, Sakarya Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı Yayınlanmamış Doktora Tezi, C. I-II, Adapazarı, 1998. (Sözlük ve Tıpkıbasım kısımları).
Niğ. Niğde ağzı.
RN. Mustafa TATÇI, *Yunus Emre Divanı III.: Risaletü'n-nushiyye, Tenkidli Metin*, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara, 1991.
TES. Zikri TURAN, *Hacı Paşa (Celâleddin Hızır), Teshil, 1. (İnceleme) ve 2. (Sözlük)*, C. I-II, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1992.
vd. ve devamı.
vf. ve fazlası.

Kaynaklar*

- BOZKAPLAN, Ş. Ali, *Abdî Mûsâ, Câmâsb-nâme, Dil Özellikleri, Kısmî Transkripsiyon, Söz Dizini*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, Malatya, 1989.
BRENDMEON, Bernt, "Trabzon Çepni Ağzı ve Tepegöz Hikâyesinin bir Çepni Varyantı". *Uluslararası Türk Dili Kongresi 1988 (Bildirileri)*, Ankara, 1996, s. 211-223.

* Kısaltmalardaki eserler de kaynak olarak kullanılmıştır.

- BRENDEMEON, Bernt, "A note on the retraction of labial front vowels in the Turkish dialects of Trabzon", *Riepnoçala-Essays in Honour of Knut Bergsland*, Oslo 1984, s. 13-24.
- Derleme Sözlüğü*, C. XII , TDK Yay., Ankara, 1965-1982.
- KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, *Kıpçak Türkçesi Grameri*, TDK. Yay., Ankara, 1994.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Anadolu Türkçesinde Asli Ünlü (Vokal) Uzunlukları", *TDCF Dergisi* 1968, Ankara, 1971, s. 50-66.
- KORKMAZ, Zeynep, "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Türkoloji Dergisi*, Ankara, 1979, C. VIII, s. 67-78.
- KORKMAZ, Zeynep, *Sadri'd-din Şeyhoğlu, Marzubân-nâme Tercümesi, İnceleme, Metin, Sözlük, Tıpkıbasım*, Ankara, 1973.
- OLCAY, Selahattin, *Ebu'l-Leys Semerkandi, Tezkiretü'l-Evliya (Tercümesi), İnceleme, Metin, İndeks*, Ankara, 1965.
- TUNA, Osman Nedim, *Türk Dilbilgisi*, İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yay., Malatya, 1986.
- TURAN, Zikri, *Eski Anadolu Türkçesinde Ünlü Uzunlukları*, Açıksoz Yayınları, Malatya, 1993.
- TURAN, Zikri, *Hacı Paşa (Celâleddin Hızır), Teshil, Dil Özellikleri-Metin-Sözlük*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, C. 1, Malatya, 1992.